

SE MÄNNISKAN !

Katie Eriksson

*”Vad är då en människa
att Du tänker på henne och
att Du låter Dig vårda om honom...”*

ur Ps 8

Uppmaningen: ”Se människan” väcker frågan: Vad är då en människa? Vad är då en människa är en fråga som på ett påtagligt sätt varit levande för mig sedan början av 1970-talet.¹ Frågan har framförallt utgjort ett ledmotiv vid utvecklandet av en humanvetenskaplig vårdvetenskap och vårdande/omvårdnad. Då vi i mitten av 1980-talet inledde planeringen av en vårdvetenskaplig utbildning och forskning vid Åbo Akademi i Vasa, var bilden av människan som helig med en absolut värdighet och en enhet av kropp, själ och ande en given utgångspunkt.² Idag torde en helhetssyn på människan vara ett allmänt godtaget grundvärde inom vården. Det betyder dock inte att det är ett levande ethos, det vill säga något som varje enskild vårdare är bärare av och förmår handla utifrån.

Frågan: Vad är då en människa? utmynnar i uppmaningen: Se människan! är en uppmaning till oss alla såväl inom vården som inom alla andra arbeten som berör människan. Det är avgörande för människans vardande och hälsa att vi ser människan samt hur vi ser henne. Det är genom medmänniskans förmåga till seende och inseende som människan framträder och blir närvarande.

¹ Redan på tidigt 1970-tal fanns behovet av en mera helhetsbetonad människobild inom pedagogik och vård. Vår lärofader och mentor professor i pedagogik Peep Koort utvecklade en människosyn där han betonade människans egen inre potential och den inre styrka människan bär på. Det är dessa tankar som jag burit med mig och försökt utveckla inom vårdvetenskapen.

² Det var en unik möjlighet att utveckla en akademisk vårdvetenskaplig utbildning och forskning från ’tomt bord’. Jag hade skrivit ”Vårdprocessen” (1974); ”Hälsans idé” (2000, 1976) och Vårdandets idé (1987a) då vi 1987 formade utgångspunkter för vårdvetenskapen som Caring Science, det vill säga en vårdvetenskap på humanvetenskaplig grund. (Se Eriksson 1988)

Huvudfrågan för texterna som publiceras på Sigtunastiftelsens hemsida: Vad är det som läker? är utmanande och kan aldrig helt besvaras, men det är viktigt att den ständigt är närvarande i våra tankar. Genom att försöka tränga in i frågan från olika synvinklar kan vi fördjupa vår förståelse. Jag utgår från tanken att kärnan i den läkande kraften finns inom människan själv och i den rena omotiverade kärleken och det inneboende goda som jag vill tro finns innerst inne inom varje människa. Det är genom möten med andra människor, en abstrakt annan av, eller med djur och natur som människans egna inre krafter kan frigöras. Kärnan i allt vårdande är tilltron till människans egen kraft samt sann medmänsklighet, medlidande och kärlek.³

Det är mina egna böcker, publikationer och vetenskapliga artiklar samt institutionens doktorsavhandlingar som utgör de viktigaste källorna för detta kapitel. För att inte belasta texten med många referenser använder jag ett notsystem där jag hänvisar till källorna och annan litteratur för att ge läsarna, som önskar, en möjlighet att fördjupa sig i de frågor som upptas.

Det är följande tre grundläggande teser som bildar utgångspunkten⁴:

- Människan är i grunden helig. Människans värdighet innebär att inneha det mänskliga ämbetet, att tjäna i kärlek, att finnas till för den andra.
- Människan är en odelbar enhet som ger sig till känna som kropp, själ och ande.
- Människan är i grunden en religiös människa men alla har inte bejakat denna dimension. *"Varje människa har någon form av tro och gudsförhållande, någonting som går utöver det kroppsliga och själsliga, ett andligt livsrum"*.

De frågor som jag närmare diskuterar är människan som helig och okränkbar, hennes värdighet och vardande som enheten människa, hälsa och lidande, människan ethos, det vill säga som bärare av grundvärden, ansvar och en etik. Avslutningsvis diskuteras frågan om ordens etik och vårt ansvar som medmänniska samt hur vi kan lära oss att

³ Se närmare Eriksson (1987a) "Vårdandets idé".

⁴ Den som vill bekanta sig med den vårdvetenskapliga traditionen vid Åbo Akademi hänvisas till Eriksson (1988, 2001) där utgångspunkterna närmare presenteras.

'vara vakna', att se människan som den hon är och kunde vara, samt att kunna visa sant medlidande, barmhärtighet och kärlek.

Människans seende är begränsat av allt flera skuggor som skymmer seendet i vår komplexa värld. Seendet är dolt av Mâyās⁵ slöja. Även kunskapen kan hindra oss från att se den verkliga verkligheten.⁶ *"Intelligensens fenomen/värld kallar Schopenhauer med ett uttryck lånat från den indiska filosofin för "Mâyās slöja", som döljer den verkliga världen för oss. Denna är en och densamma, och i de otaliga individerna lever och lider samma väsen, men människan är fången i mångfaldens villa".*⁷ Den verkliga verkligheten bär på många möjligheter men som ofta inte blir verksamma i vårdandet eftersom denna del av verkligheten inte är direkt synlig. Ofta är denna verklighet bortom det språk som används. För att vinna inseende i, och förståelse för, denna verklighet måste vi finna bärande grundbegrepp och ett språk som kan leda oss in i den. Det är begrepp som till exempel andlighet, helighet, kärlek, förståelse och nåd. Det vi har begrepp för är verkligt och verksamt och det läker.

Kärleken, caritas, är den bärande kraft, det ethos som ger såväl vårdandet som vårdvetenskapen en speciell tonart och blir synlig i den hållning som vårdarna visar gentemot patienten. Det är de grundvärden som man hyllar och som skapar en gemenskap i vården och en strävan mot det goda.

⁵ Maya, (sanskrit, 'övernaturlig kraft', 'illusion'), inom hinduismen (både vishnuism och shivaism) den okunnighet som likt en slöja döljer den högre och sanna verkligheten, samtidigt även dels den högste gudens förmåga att suveränt skapa, dels resultatet av skaparkraften, den materiella verkligheten. Särskilt i Shankaras vedantalära ger maya uttryck för relationen mellan de två verkligheterna. (Nationalencyklopedin 1995)

⁶ För närmare fördjupning av den verkliga verkligheten se Eriksson och Lindström (2003).

⁷ Schopenhauer (1912, 12).

Människans värdighet

*”... och Gud skapade människan till sin avbild,
till Guds avbild skapade han henne,
till man och kvinna skapade han dem”*

ur 1 Mos: 1:27

Tanken om människans värdighet har sin grund i skapelsetanken och människans helighet. Människan som skapad till Guds avbild är helig och okränkbar samtidigt som människan är sårbar. Människans värdighet innebär att hon innehar det mänskliga ämbetet och att hon finns till för att tjäna sina medmänniskor och i det avseendet är alla människor likvärdiga.⁸ Människan upplever sin absoluta värdighet då hon har ansvar och kan fullfölja sitt ämbete som människa och finns till för en annan. Varje människa bär på en potentiell helighet och i det avseendet är alla människor likvärdiga och okränkbara. Varje människa är en unik skapelse och samtidigt som hon är en enskild människa, ett mysterium, har hon alltid en längtan att få tillhöra en gemenskap.⁹

Det behövs inga andra meriter utan det är tillräckligt att vara människa.¹⁰ Levinas¹¹ menar att värdighet är att se den andre som han är och att bära ansvar för honom. Att verkligen se patienten som han är, kanske mitt inne i ett svårt lidande, innebär att ta henne på allvar, att inte ifrågasätta eller avslöja honom. Det är att ha ansvar för den andres ansvar, patientens, vårdande i djupaste mening. I varje möte med en annan människa kan vi, genom vår hållning, trycka ner den andra eller lyfta upp honom.

⁸ Vid en analys av begreppet värdighet framkommer bland annat begreppet ämbete som en synonym. Rent etymologiskt kan begreppet värdighet också härledas till ämbete. Intrasserade kan läsa mera i Eriksson (1988, 2001); Edlund (2002).

⁹ Lindström (2006).

¹⁰ Se bland annat Eriksson (1996) ”Om människans värdighet.” I: Bjerkreim T. & Mathinsen J. & Nord R. (red) *Visjon, viten og virke*. Festskrift till sykepleieren Kjellaug Lerheim, 70 år. Universitetsforlaget, Oslo, 79-86.

¹¹ Levinas (1988).

Att kränka människans värdighet är att beröva människan livskraft och hopp och att åsamka lidande. En bärande tanke i allt vårdande är att värna om människans/patientens värdighet genom att i varje situation se människan som värdig med en inre potential till liv och hälsa. Att verkligen se är att se med hjärtat och godhetens ögon. Det är att göra patienten närvarande och deltagande. Det finns ingen situation där människan i grunden kan anses ovärdig att själv få vara med och forma sitt liv. Även om människan har hög grad av ohälsa kan vårdaren bevara människans värdighet genom att handla såsom hon antar att människan själv skulle göra, om hon hade möjlighet därtill. Tanken om människans absoluta värdighet utgör den karitativa vårdetikens djupaste bevekelsegrund.¹²

I studier som gjorts inom vården¹³ har det framkommit att de flesta patienter som kommit i kontakt med vård, i någon form, upplever att de blivit kränkta i sin värdighet. Ofta handlar det om att patienten inte blir sedd, tagen på allvar eller att hon utsätts för olika former av maktutövning. Patienten är sårbar och tvingas ibland att göra det som går emot den egna viljan och rätten att bestämma över sitt eget liv. En kränkning kan släcka livsviljan och lusten att leva. Det är skrämmande att erfara hur lätt gränser överträds i vården och hur några obetänksamma ord kan hindra de läkande krafterna att verka. En människa vars kropp är försvagad av ålder eller sjukdom och lidanden är ännu mera sårbar och orkar kanske inte vara stark. Enligt vårt sätt att se kan inte vården vara vårdande om den kränker.

Människan som enheten kropp, själ och ande

Människan är en odelbar enhet som ger sig till känna som kropp, själ och ande. Inom vården formar den rådande människobilden, medvetet eller omedvetet, det

¹² Tesen om människans värdighet hör samman med den grundprincip, som under alla tider utgjort utgångspunkten för sjukskötarens arbete, att känna vördnad och respekt för livet, att bevara och befrämja liv. Det innebär en respekt för människan, för allt liv. Denna princip innebär att vårdaren i sitt arbete visar finkänslighet och ödmjukhet i relation till patienten. Se Wiklund (2000); Nordman (2006); Rehnfeldt & Eriksson (2004).

¹³ Se närmare Eriksson red. (1993) "Möten med lidanden", Edlund (2002).

förhållningssätt som vårdarna har gentemot människan/patienten. Det är överraskande hur ofta vi möts av en oreflekterad människobild inom vården där patienten fräntas möjligheten att framträda med hela sin potential.¹⁴ Detta förefaller paradoxalt i avseende till all den kunskap vi har om människan. Frågan om hur människan framträder som kropp, själ och ande har genom åren diskuterats inom den vårdvetenskapliga forskningen och fördjupat kunskapen om hela människan i vården.¹⁵ Det är trots allt överraskande hur starkt en reduktionistisk bild av människan lever kvar i den dagliga vården.

Tanken om människan som i grunden religiös innebär en fördjupning av den andliga dimensionen och människans förmåga till transcendens och att vara i kontakt med någonting som är större än människan själv. Kroppen ses som den ”helige andens tempel”, en boning för själen och anden. Kroppen är den synliga delen av människan och det är ofta detta omedelbart synliga som vi medvetet eller omedvetet värderar. Varje tidsålder skapar egna värden och rådande tidsanda kan utgöra en Mâyās slöja som förblindar och vilseleder. Människokroppen är utsatt och det händer lätt att vi vänder bort blicken då vi möter en människa med en skröplig och ofullständig kropp. Studier¹⁶ visar att människan lätt upplever lidande och främlingskap då hennes kropp sviktar. Denna människa upplever en ofullkomlighet och känner sig ovärdig. Schopenhauer, tysk filosof, kallad lidandets och medlidandets filosof, sammanför kroppen och viljan. Vår kropp är vår vilja. Kroppen är bärare av hälsa och lidande¹⁷ och det är ofta kroppen som blir det konkreta synliga i olika vårdsituationer. Kroppen är förenad med smärta, skam och skuld. Vårdarnas förhållningssätt till patientens kropp kan påverka upplevelser av livskraft och vilja. Schopenhauers¹⁸ tanke är att kroppen är säte för viljan. Ifall kroppen försvagas försvagas viljan. Det kan finnas tillfällen då patienten inte mera orkar hävda sin vilja och då måsten vårdaren eller en

¹⁴ Tina Nordman (2006) har studerat patientbilder inom vården på en universitetsklirik och en framträdande bild var att människan/patienten ofta uppfattades som osynlig.

¹⁵Se bland annat Sivonen (2000); Lindwall (2004).

¹⁶ Eriksson red. (1993); Lindwall (2004).

¹⁷ Lindwall (2004).

¹⁸ Schopenhauer (1912).

nära anhörig träda in och 'våga vara patientens vilja' och hjälpa patienten att orka vidare.¹⁹ För att detta skall vara möjligt förutsätts en förmåga och vilja till medlidande.

Människan som hemlig skrift²⁰

Rubriken är lånad av Anders Piltz²¹ som framhåller att människan kan jämföras med en skrift: ”*Skriftens uppenbara mening och avsikt... Detta har lett till att skriften och boken har kunnat användas som bilder för den synliga verkligheten, i den mån som den uppenbarar sig som bärare av en djupare mening*”. Utifrån detta ställer Piltz den frågan han ser som den största: *Belyser det liv vi lever något djupare än det första påtagliga?* Piltz menar att detta har lett till att man använt boken och skriften som metafor för ett djupare meningssammanhang.²² Människan som hemlig skrift handlar om hennes helighet och absoluta värdighet och allt det som inte är omedelbart givet för oss. Människans helighet bär på livets djupaste hemlighet. Vi närmar oss en ‘hemlig’ skrift med vördnad och värdighet.²³ Piltz menar att människolivet som en skrift öppnar sig bara för den läskunnige. Att verkligen förstå innebär att lära sig läsa den lidande människans skrift²⁴ och tyda dess mening och djupare motiv. Det handlar om att läsa långsamt och att ge tid och rum för människan att träda fram. Att läsa är att inse och att förstå.

Människans helighet innebär att det alltid finns en etisk gräns för det vi kan och skall försöka förstå i förhållande till en annan människa. Det är den gräns där människan omsluts av sitt innersta rum och som utgör hennes hem och där hon känner sig trygg

¹⁹ Se Eriksson (2008). ”Våga vara någons vilja”. Opublicerat material. Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

²⁰ Eriksson (2003) ”Ethos”.

²¹ Piltz (1991, 55) belyser förhållandet mellan författare och skrift och framhåller bland annat att ”Det finns en spänning mellan författaren och skriften: bokstäverna kan bli dödare än människorna, skriften kan bli ett spjälstaket av bokstäver som spärrar kommunikationen. Skriften som ville förmedla liv spridet fiendskap och död: hur många har inte fått sätta livet till för sina tolkningar av någon skrift?”

²² Piltz’ (1991, 53) tankar och skrift har öppnat en väg fram till en djupare förståelse för den hermeneutiska dimensionen i vårdandet. Författarens text gör inte anspråk på att tolka Piltz’ rika text om människan som hemlig skrift som helhet.

²³ Eriksson (2003, 21-33) Denna tanke har presenterats i en vårdvetenskaplig antologi.

²⁴ Skrift härstammar från latinets *scriptum*, något skrivet, av *scribo*, skriva och utgör ett system för kommunikation med hjälp av olika tecken. Nationalencyklopedin (1995).

och vågar träda fram som en hel människa.²⁵ I hemmet har människan det gott att vara. Detta innersta rum är hemligt för den andra till dess att människan vill bjuda in någon till detta rum och den som inbjuds förväntas göra det med värdighet. Att med våld försöka tränga in i detta rum är en djup kränkning och skadar mer än det läker.²⁶

Den lidande människan – patienten

Att leva innebär att lida och lidande hör samman med hälsa. I ett vårdande som läker bejakas såväl lidande som hälsa. Ursprungligen betyder ordet 'patient' den lidande människan²⁷ som man skulle möta med vördnad och respekt. Patientbegreppet har förändrats genom åren och har idag närmast en social och medicinsk betydelse. I många fall har man helt frångått patientbegreppet och använder begrepp som 'kund' och 'klient'. Att frångå patientbegreppet är att reducera människan och att frånta henne rätten att vara en lidande människa, en patient med rätt att bli vårdad. Ett vårdande som läker förutsätter att våga se lidande och bejaka det.

Det är överraskande hur främmande man kände sig för lidandebegreppet ännu i början på 1990-talet. Idag hör ordet lidande till vardagen i det svenska språkbruket. Begrepp är vår verklighet och bär på en möjlighet att lysa upp en ny verklighet. Lidande och hälsa hör samman och utgör varandras förutsättningar. Att bejaka lidande är en förutsättning för att bevara enheten människa. 'Lust' hör samman med lidande och är hänförande, glädje och en kallelse till livet.²⁸ Att våga ge sig hän i lidande och lust är att våga ge livet en möjlighet. Det är en lidandets kamp som finns inom varje människa men som vi kanske inte vågar bejaka.

²⁵ Den som vill läsa vidare om hemmets ethos se Hilli (2007).

²⁶ Eriksson (1994).

²⁷ Den som vill läsa mera hänvisas till Eriksson (1994) "Den lidande människan" och beskrivningen av patientbegreppets utveckling. Se även våra doktorsavhandlingar på: <https://www.abo.fi/student/vardvetavhandlingar> där det redovisas flera kliniska studier utgående från den 'lidandeteori' som utvecklats av Eriksson med medarbetare.

²⁸ Eriksson (1994).

En speciell form av lidande är vårdlidande som framkom i studier som vi gjorde i början av 1990-talet.²⁹ Vårdlidande är ett lidande som åsamkas i vårdande och är egentligen ett uttryck för en vård som inte är god och kärleksfull. Det var överraskande hur ofta patienter och anhöriga upplevt det som kan kallas vårdlidande såsom kränkning, utebliven vård, att inte bry sig om, nonchalans och bristande respekt. Ett vårdlidande kan inte lindras eftersom skadan redan skett när det erfars och blir synligt men det kan och bör förebyggas. Genom att ge ord åt och uttala detta lidande blir det verkligt och det finns möjlighet att reflektera kring varför det finns. Många gånger kan vårdlidande förebyggas genom att vårdarna blir medvetna om det. Innerst inne vill jag tro att ingen medvetet vill göra ont.

Människan som bärare av ethos

Människan är bärare av ethos, och det är detta ethos som är hennes inre etik och grunden för mötet med den andra. Ethos betyder egentligen sed och vana och har sin grund i de djupliggande och heliga värden som formar människans etiska hållning och där hon känner sig hemma. Ethos hjälper oss att se och att våga se även det svåra och ger oss mod att vårda. Ethos avspeglar den rådande värderangordningen som människan bejakar och som jag tidigare framhållit utgör människans arkimediska punkt. Ethos kan tolkas som en tonart, en melodi³⁰, som öppnar oss för det eviga och det heliga. Tonen stämmer till lyhördhet och ett djupare inseende i vårdvetenskapen och vårdandets värld. Ethos bär på tanken om gemenskap. Att bejaka ethos innebär att vara lyhörd inför det egna hjärtats röst. Tanken med att ha ett hem innebär trygghet och styrka samt att det skall erbjuda skydd och vila.³¹ Hemmet³² ger mod att vara den

²⁹ Eriksson red. (1993).

³⁰ Jfr Marc-Wogau (1986). Se även Eriksson (2002).

³¹ Yvonne Hilli (2002) arbetar i sin postgraduala forskning med en begreppsbestämning av begreppet "hem", vilken planeras att publiceras som en avhandling.

³² Kemp (1992) har skrivit en introduktion till Lévinas etik och grundar sina tankar om hemmet på Lévinas filosofi. Se även Lévinas (1988).

man innerst inne är. Det är i hemmets gemenskap, där alla även har ett eget utrymme, som de grundläggande etiska värdena och idealen formas.³³

Ethos är öppenhet inför det vi inte förmår hantera, det som överskrider det bekanta, det fungerande och det vi behärskar. Ethos är vardaglighet och anspråkslöshet. Ethos andas närhet till det heliga. ”Människan bor, såvida hon är människa, i närheten av Gud”.³⁴

En finsk forskare, Timo Korhonen³⁵ (2006), hänvisar till den amerikanska filmregissören Anne Bogart och framhåller att verkligen vara bärare av ett ethos är att vara totalt öppen inför de obekanta, det oförutsägbara och det man inte förmår behärska, vilket möjliggör att man kan möta verkligheten såsom den verkligen är. Han formulerar det på följande sätt: *”Ethos är öppenhet inför det vi inte förmår hantera. Etiska val föds ur den moral som jag redan har. Etik är alltid situationsbunden och här aktualiseras denna situationsbundenhet som allra tydligast. Etik finns inte ovan mig utan just i stunden. Där tvingas jag göra avgöranden som överskrider det bekanta och hanterbara. Inför den flyktiga verkligheten tvingas jag fungera i ovisshet.*³⁶

Ethos utgör etikens kärna och fasta grund och utmynnar i en inre etik där människan/vårdaren känner sig hemma. Det finns också en etik utan grund i ethos, en så kallad yttre etik, som mera blir en regeletik och saknar det ’hjärta’ som den inre etiken har. Etik sker ’här och nu’ och det är först i en konkret enskild vårdssituation som vården kan fatta etiska beslut för patientens bästa.

³³ Eriksson (2003).

³⁴ Se Korhonen (2006)

³⁵ Den ontologiska evidensen binds i sista hand till den vi uppfattar som sanning och ethoset. Att vara bärare av ett ethos innebär öppenhet inför det okända och mod att överträda gränser. (Korhonen, 2006)

³⁶ Se Korhonen (2006).

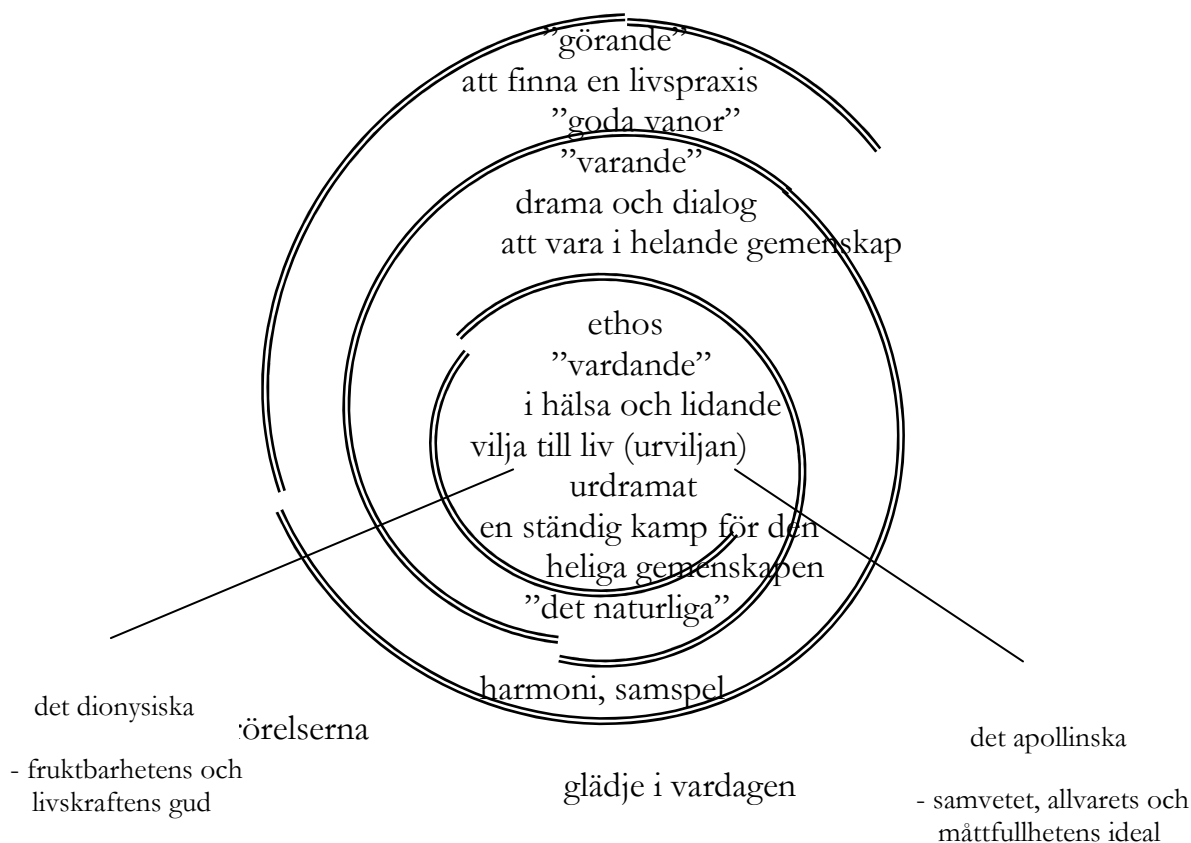
Människans vardande mot hälsa, enhet och helighet

Hälsa är enhet och helighet.³⁷ Det är ett vardande i hälsa och lidande som läker och leder människan mot en allt större enhet och möjliggör ett framträdande som 'mer' människa. Den enkla 'koden' kan sammanfattas i det löftet alla människor borde förbinda sig vid: att värna om livets helighet och livets lagar genom att ta ett eget ansvar för att nära och rena sig till kropp, själ och ande, att hålla fast vid den egna livskursen, ethoset, genom att lyssna till den egna inre tonen som avspeglar de grundvärden man hyllar. Att vara människa är att bejaka kärleken som alltings grund. Vår hälsa är evig, tidlös, oberoende av grad av ohälsa och sjukdom och den följer med oss in i döden.

Hälsa kommer under alla tider att fascinera och irritera människan. Hon kommer att fundera över dess idé och hur hon skall kunna förstå den och bevara den. Denna gåtfulla hälsa som ligger så nära men ändå så långt ifrån. Lidande och hälsa utgör, på samma sätt som kärleken, en del av det mänskliga livet från födelse till död.

Hälsa är någonting som människan mest längtar efter men samtidigt är hon rädd att mista sin frihet.

³⁷ Den som vill fördjupa sig i hälsobegreppet hänvisas till Eriksson (2000) "Hälsans idé", Eriksson red. (1995) "Den mångdimensionella hälsan – verklighet och visioner" samt våra doktorsavhandlingar, speciellt Lindholm (1998), Wärnå (2002); Söderlund (2004).

Figur 1. Människans vardande i hälsa och lidande mot enhet och helighet
(modifierad utgående ifrån Eriksson 2007)³⁸

Vi skall återvända till den ontologiska hälsomodellen om görande, varande, och vardande i hälsa och lidande.³⁹ Den innersta hälsorörelsen finns i kärnan, i närheten till det heliga och i hälsans ethos, livet självt. I vardande finns den rörelsens kraft och vilja som gör liv till liv. Kärnan utgör en form av arkimedisk punkt, utifrån vilken människan lever sitt liv med alla dessa skiftningar av glädje och lust, lidande och smärta. Djupast kan livet ses som en kamp i hälsa och lidande men där lidande oftast är uttalat.⁴⁰ En människa som har förmågan att känna sig hemma i sig själv i sitt eget liv och sin vardag – det vill säga är bärare av ett ethos och har förmåga att rikta sig utåt

³⁸ Eriksson K. 2007. Becoming Through Suffering - The Path to Health and Holiness. *International Journal of Human Caring* 11, 2, 8-16.

³⁹ Den ontologiska hälsomodellen är ett resultat av forskningsprojektet: "Den mångdimensionella hälsan – verklighet och visioner". Eriksson red. (1995)

⁴⁰ Eriksson (1994).

och vara i olika former av gemenskap – hon har förmåga att tjäna och älska. Den vardande människan kan uppleva glädje i vardagen och njuta av små nära ting i 'göranden' för hälsan. Detta upplevs inte som en belastning utan en känsla av liv. Det är människan själv som måste finna hälsans väg men vårdarna kan vara med och visa den och gå med ibland.

Dostojevskij skildrar i sina verk den innersta strävan, rörelsen hos människan. Berdjajev⁴¹ menar att Dostojevskijs verk, liksom varje äkta tragedi, skänker rening och befrielse men också glädje och äkta befrielse och framhåller den glädje man känner genom lidande. Frihetens väg är i människan och genom människan som man når fram till Gud. Dostojevskij visar i sin lära att människans natur är ytterst dynamisk och det pågår en brinnande rörelse i hennes inre, en stormande rörlighet. Människan sätter frihet framom lycka. ”I människans djupaste djup utkämpas striden mellan Gud och djävulen.” Gadamer⁴² framhåller att hälsan är inget som man kan göra och betonar att omsorgen om den egna hälsan är ett urfenomen i den mänskliga tillvaron. Gadamer återkommer ofta till betydelsen av harmoni. von Wright (1987, 58) är inne på samma tanke och menar att 'hybris' uppkommer när jämvikten i tingens ordning rubbas och man övervinner måttet, metron, för det tillbörliga sättet att leva – ”Jämviktens gudom 'nemesi'; återställer ordningen med obeveklig hand. Livets konst är att balansera mellan hälsa, lidande och sjukdom och att själv behålla kontrollen över sitt liv.

Jag vill belysa detta med Ebba Paulis (1922) skildring av en mans samtal med Eremiten: *Mannen: "Sjukdomen gör människan ond" och Eremiten svarar: "Ja om den får makten". Efter en lång tystnad frågar mannen "Hur tar man makten av sjukdomen?" Eremiten svarar "Man ger den mindre och mindre rum i sin själ – allt mindre och mindre... Så flyttas makten till vårt allra innersta, till det som vår Herre lagt ner i vår själ".*⁴³

⁴¹ Berdjajev (1992, 23) "Om Dostojevskij".

⁴² Gadamer (2003, 3) "Den gåtfulla hälsan".

⁴³ Se Eriksson (1998, 598-599).

Ordets etik – de vårdande orden

”I begynnelsen var ordet...”

Med ordens etik avses människans medvetenhet om den kraft som finns i orden och den varsamhet med vilken orden borde uttalas. *”I begynnelsen var ordet...”* kraften i orden symboliseras i uttalandet. *”Varde ljus.... och det blev ljus...”* och vi börjar se. Begreppet ’ord’ har som synonym ordet ’löfte’ i betydelsen budord, hedersord. Orden som vi använder i vården är bärare av ett löfte till patienten.⁴⁴ Orden hör även samman med evidens – det som blir evident är det som vi sett, synliggjort och uttalat, det vill säga klätt i ord⁴⁵ och förmedlat till patienten.

Att vara bärare av ett ethos innebär att vi väljer ord med vilka vi känner oss hemma. Likt *”barfota barnet”* i Ferlins kända dikt kan vi alla ’tappa våra ord’ och uttala ord som känns helt främmande – de förflugna orden har vingar och flyger ifrån oss innan vi hinner fånga dem igen – vi önskar att de vore osagda. Orden förenar tänkandet, det begreppsliga och verkligheten. Tankeinnehållet uttrycks i ord som uttalas och formar den konkreta situation i vilken vi befinner oss.

Det är i kraft av ordet och ljuset som verkligheten framträder och blir synlig. Det hör till människans frihet och makt att välja sina ord och forma den situation där hon befinner sig. De uttalade orden ’träffar’ någon på gott eller ont. Det skrivna ordet – söker sig till någon eller någon finner det och tillägnar sig texten. Det levande ordet, orden som uttalas och når fram, har en ande, en kraft, som ger liv åt orden. Wingren⁴⁶ talar om det predikade ordet och menar att: *”Anden är i livet och Anden är i ordet ej vid sidan om ordet. Just om anden är i ordet, just då är han i hjärtat, som tror ordet, hänger vid ordet. Vänder sig människan till ordet, då vänder hon sig till det sanna livet.”*⁴⁷

⁴⁴ Detta kan jämföras med Austins (1962) teori om ’performativer’ och performativa satser. En performativ sats innehåller ett löfte om någonting, den garanterar med andra ord en handling. Det man säger sker i betydelsen *”jag lovar”* och konstituerar löftet.

⁴⁵ Jfr Gadamer (1997).

⁴⁶ Wingren (1960, 163). Se Eriksson (2003, 28)

⁴⁷ Tanken om ordets etik har utvecklats i Eriksson (2003, 21-33).

Orden och begreppen formar också vetenskapen och gör substansen synlig och avspeglar de grundvärden, det ethos som vetenskapen vilar på. Orden formar ett bestämt perspektiv på den vårdande verkligheten och olika vetenskapliga paradigms formas och anger vetenskapens gränser. Vårdvetenskapen finns i kraft av ord och språk i flera gestaltningar. Vårdvetenskapens 'sak' beskrivs på olika sätt. Att ord har makt blir även synliggjort i lyssnandet. Vem lyssnar till vilka ord och vem tar till sig de ord som uttalats eller nedskrivits och finns i det så kallade mellanrummet eller offentliga rummet? 'Ord, ord, ord' är det svar som Hamlet gav när Plotonius frågade vad han läser.⁴⁸ Våra ord kan även bli tomma ord som ljuder likt ett eko från ingenstans.

Den vårdande verkligheten, patientens värld kan utarmas genom att de bärande orden övergår i tekniska termer som tjänar andra syften än vårdandets egen sak, den lidande människans sak. Varje teknisk term bör ha sitt fäste i den inre kärna, de bärande orden som finns till för att tjäna vårdandets sak. Etik leder orden från hjärtat via tanken (eller tvärtom), formar tankeinhållet, ut till handen. Detta skildras i "huvud-hand-hjärta-modellen" som sammanfattar den vårdande enheten.⁴⁹

Vårdande som läker

"... Du omsluter mig på alla sidor och håller mig i din hand..."
Ur Ps. 139

Vårdande är någonting naturligt mänskligt och en konkretisering av människokärlek. Vårdandets kärna är att ansa, leka och lära i en anda av tro, hopp och kärlek.⁵⁰ Varje tid måste finna en rimlig tolkning av de förhållanden som råder och forma ett ethos

⁴⁸ Shakespeare i Holm (1964).

⁴⁹ Se Eriksson, Nordman & Myllymäki (1999).

⁵⁰ Grundtesen finns i Eriksson (1987a, 1987b, 1988). För den läsare som vill bekanta sig med författarens grundläggande tanke om vårdande hänvisas till böckerna: "Vårdandets idé" och "Pausen".

som synliggör människan och värnar om hennes värdighet och bär ansvar för att varje människa kan bli delaktig av det mest fundamentala och självklara i livet, det vill säga rätten att få leva sitt liv. Är det så att vi nu är inne i en period av obarmhärtighet, att vi lever i en period där människovärdet mist sin absoluta ställning som det främsta, det heliga? Frågan: Vad är det som läker? är ständigt närvarande i tiden. Samtidigt som svaret ligger så nära är det svårt att fånga in. Källan till läkningen finns inom människan själv och den fråga som väcks är: Vad förmår den professionella vården göra? Har de gamla grundläggande värdena glömts bort och den urgamla etiska kod, kärlekens manifest som alla vårddyrken kan härledas tillbaka till? Jag tror att vi ännu tydligare måste uttala vårdandets fundament, kärlek och barmhärtighet.

Ett vårdande som läker följer livets lagar, den grundordning och den rytm som varje människa är underkastad genom naturens lagar. En vårdare kan inte 'läka' men hon kan vägleda, stödja och hjälpa patienten att vinna ordningen. Det handlar om rytm i arbete och vila, enskildhet – gemenskap, näring – rening.⁵¹

⁵¹ Alla dessa exempel visar på de grundteser inom vården som under olika tider varit kända alltsedan Florence Nightingales dagar.

Vårdande som kärlek och medlidande är ständigt närvarande och begränsas ej av tid och rum

"...Tog jag morgonrodnadens vingar, gjorde jag mig en boning ytterst i havet, så skulle också där din hand leda mig och din högra hand fatta mig..."

ur Ps 139: 9-10

Vårdandet är suveränt och ständigt närvarande. I motsats till exempelvis medicinsk behandling och olika former av terapier, begränsas vårdandet inte av tid och rum. Vi kan alltid vårda även när allt annat syns hopplöst. I livets mest svåra stunder och ända fram till döden kan vårdaren finnas nära, trösta, inge hopp samt omsluta människan med kärlek. Vårdandet är inte bundet till ett bestämt rum eller en konkret situation utan finns närvarande i vårdande kulturer. Det är någonting som 'ligger i luften' och som man känner när man träder in på en vårdenhet där det råder en kärleksfull kultur. Studier om vårdkulturer⁵² har visat att vårdledaren har en avgörande betydelse för skapande av den anda som råder. Ledarskap innebär att våga visa vägen och göra de värden synliga som man tror på och vill skapa en gemenskap kring.

Men störst av allt är kärleken

Men störst av allt är kärleken. Att våga tro på dessa ord är att våga tro att man räcker till och att alla är inbjudna att göra kärleksgärningar, till medlidande och barmhärtighet alla och envar i enlighet med sin förmåga.

"All kärlek, caritas, är medlidande"⁵³

Att lida-med är att gå med den andres lidandets drama. Detta finns skildrat i de stora tragedierna där medlidande väcks genom att vi kan gråta och känna glädje med hjälten.

⁵² Eriksson & Nordman (2004).

⁵³ Schopenhauer (1912, 523).

Schopenhauer⁵⁴ framhåller att den rena kärleken, caritas, till sin natur är medlidande, det lidande som lindrar kan vara stort eller litet⁵⁵ och formulerar det enligt följande: *”Vad därför godhet, kärlek och ädelmod än gör för andra, är det alltid blott lindring av deras lidande, och följaktligen är det som kan förmå dem till goda gärningar och kärleksverk alltid endast vetskapen om andras lidande, vilka bli direkt begripliga genom ens eget lidande och jämfällas med det”*.

Kärlekstanken utgör en bärande grund inom vår vårdvetenskapliga tradition. I ett första utkast till ett vårdvetenskapligt forskningsprogram uttrycktes tanken enligt följande: *”Det givna eller det som utgör vår utgångspunkt i det vetenskapliga arbetet är antagandet att kärleken existerar som fenomen, idé, och som sådan utgör en kraft inom människan och därmed även i vårdandet”*.⁵⁶

Ordet kärlek är tidlöst men dess uttrycksform varierar i tiden. Kärleken är den bärande kraften och rörelsen i allt liv. Vårdandet är och har under alla tider varit, och kommer förmodligen alltid att vara, att i en anda av kärlek tjäna liv och hälsa. Jag vill avsluta med en skildring, som jag citerat vid flera tillfällen,⁵⁷ som visar på kärlekens kraft och som avspeglar bärkraften i det löfte som alla vårdare förbundit sig och allt det som även vårdvetenskapen vill tjäna. Så här skildrar en patient mötet med kärleken: *”Vi minns att även då vi hade givit upp, så fanns de som älskade oss och inte gav upp. De övergav oss inte. De kunde inte förändra oss och de kunde inte göra oss bättre. De kunde inte bestiga berg åt oss, men de var beredda att lida med oss. De översköldade oss inte med sina optimistiska planer för vår framtid, men de förblev hoppfulla, trots de dåliga oddsen. Deras kärlek var för oss som en ständig inbjudan, som manade oss att bli någonting mer än all denna självömkan och hopplöshet. Miraklet är att jag började höra och besvara denna kärleksfulla inbjudan”*. (Deegan 1988, 14).

Jag tror att denna lilla berättelse kan utgöra ett svar på frågan som ställdes i denna bok, det vill säga vad är det som läker: Kärleken, det sanna vårdandet, en verklig närvaro

⁵⁴ Schopenhauer (1912, 526-527).

⁵⁵ Schopenhauer (1912, 526-527).

⁵⁶ Se Pausen. Eriksson (1987b).

⁵⁷ Martinsen & Eriksson (2009) ”Å se og å innse”. Se Eriksson (2009, 35-79).

utan gränser i tid och rum är det som kan sprida ljus och hopp i varje människas värld även där lidande och mörker råder. Varje vårdare har möjligheten att vara förmedlare av denna livsgivande kärlek.

Referenser

- Austin, J.L. 1962. "How to do things with words". At The Clarendon Press, Oxford.
- Berdjajev, N. 1992. "Om Dostojevskij". Artos, Skellefteå.
- Bibeln. 1918. Svenska bibelsällskapets förlag, Uppsala.
- Deegan, P. 1988. Recovery: the lived experience of rehabilitation. *Psychosocial Rehabilitation Journal*, 11, 4, 11-19.
- Edlund, M. 2002. *Människans värdighet, ett grundbegrepp inom vårdvetenskapen*. Doktorsavhandling. Åbo Akademi förlag, Åbo.
- Eriksson, K. 1974. *Vårdprocessen*. Kompendium. Helsingfors svenska sjukvårdsinstitut.
- Eriksson, K. 1987a. *Vårdandets idé*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Eriksson, K. 1987b. *Pausen. En beskrivning av vårdvetenskapens kunskapsobjekt*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Eriksson, K. 1988. *Vårdvetenskapen som akademiska disciplin, forsknings- och tillämpningsområde*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vaså.
- Eriksson, K. 1990. *Pro caritate. En lägesbestämning av caritativ vård*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vaså.
- Eriksson, K. 1994. *Den lidande människan*. Liber, Stockholm.
- Eriksson, K. 1996. Om människans värdighet. I: Bjerkreim, T. & Mathinsen, J. & Nord, R. (red) *Visjon, viten og virke*. Festskrift till sykepleieren Kjellaug Lerheim, 70 år. Universitetsforlaget, Oslo, 79-86.
- Eriksson, K. 1998. Hålsans tragedi. *Finsk tidskrift*, 10/1998, 590-599.
- Eriksson, K. 2000. *Hålsans idé*. Andra upplagan. Liber, Stockholm.
- Eriksson, K. 2001. *Vårdvetenskap som akademisk disciplin*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vaså.
- Eriksson, K. 2002. Caring science in a new key. *Nursing Science Quarterly*, 15, 1, 61-65.
- Eriksson, K. 2003. Ethos. I: Eriksson, K. & Lindström, U.Å. (red.) *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, 21-33.
- Eriksson, K. 2007. Becoming Through Suffering - The Path to Health and Holiness. *International Journal of Human Caring* 11, 2, 8-16.
- Eriksson, K. 2008. Våga vara någons vilja. Opublicerat material. Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vaså.
- Eriksson, K. 2009. Evidens – det sanna, det sköna, det goda och det eviga. I: Martinsen, K. & Eriksson, K. *Å se og å innse. Om ulike former av evidens*. Akribe, Oslo, 35-80.
- Eriksson, K. (red.) 1993. *Möten med lidanden*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vaså.
- Eriksson, K. (red.) 1995. *Den mångdimensionella hälsan – verklighet och visioner*. Slutrapport. Vaså sjukvårdsdistrikt kf och Institutionen för vårdvetenskap, Vaså.
- Eriksson, K. & Lindström U. Å. 2003. Klinisk vårdvetenskap. I: *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, 3-20.
- Eriksson, K., Nordman, T. & Myllymäki, I. 1999. *Den trojanska hästen. Evidensbaserat vårdande ur ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Helsingfors universitetscentralsjukhus och Vaså sjukvårdsdistrikt skn., Vaså.

- Eriksson, K. & Nordman, T. 2004. *Den trojanska hästen II. Utvecklande av evidensbaserade vårdande kulturer*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa och Helsingfors universitetscentralsjukhus.
- Gadamer, H-G. 1997. *Sanning och metod i urval*. Daidalos, Göteborg.
- Gadamer, H-G. 2003. *Den gåtfulla hälsan*. Dualis förlag, Ludvika.
- Hilli, Y. 2002. Forskningsplan: En begreppsbeskrivning av begreppet 'hem', ur ett vårdvetenskapligt perspektiv.
- Hilli, Y. 2007. *Hemmet som ethos*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Holm, P. 1964. *Bevingade ord och andra talesätt*. Bonniers, Stockholm.
- <https://www.abo.fi/student/varvetavhandlingar>
- Kemp, P. 1992. *Emmanuel Lévinas. En introduktion*. Daidalos, Uddevalla.
- Koort, P. 1975. *Semantisk analys och konfigurationsanalys. Två hermeneutiska metoder*. Studentlitteratur, Lund.
- Korhonen, T. 2006. Jokaisessa kuvassa näen Toisen kasvot. Teoksessa: Hallamaa, J., Launis, V., Lötjönen, S. & Sorvali, Irma (toim.) 2006. *Etiikkaa ihmistieteille*. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Tietolipas 211, Hakapaino Oy Helsinki.
- Lévinas, E. 1988. *Etik och oändlighet*. Symposium Bokförlag, Stockholm.
- Lindholm, L. 1998. *Den unga människans hälsa och lidande*. Doktorsavhandling. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.
- Lindwall, L. 2004. *Kroppen som bärare av hälsa och lidande*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Lindström, U. Å. 2006. Gemenskap som uttryck för vårdvetenskaplig ordning. I: Nåden, D., Fredriksson, L., Gjengedal, E. & Rydahl Hansen, S. (red.) *Nordic College of Caring Science – 25 år. Jubileumsskrift*, 63-70.
- Marc-Wogau, K. 1986. *Filosofisk uppslagsbok*. Doxa, Lund.
- Martinsen, K. & Eriksson, K. 2009. Å se og å innse. Om ulike former for evidens. Akribe, Oslo.
- Nationalencyklopedin*. 1995. Bokförlaget Bra Böcker, Höganäs.
- Nordman, T. 2006. *Människan som patient i en vårdande kultur*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Pauli, E. 1922. *Eremiten och andra berättelser*. Birkagårdens bokförlag.
- Piltz, A. 1991. *Mellan angel och best*. Människans värdighet och gåta i europeisk tradition. Alfabet, Bokförlag AB, Stockholm.
- Rehnsfeldt, A. & Eriksson, K. 2004. The Progression of Suffering Implies Alleviated Suffering. *Scandinavian Journal of Caring Science*, 18 (3), 264-272.
- Schopenhauer, A. 1912. *Världen som vilja och föreställning*. Nya Doxa, Lund.
- Sivonen, K. 2000. *Vården och det andliga. En bestämning av begreppet 'andlig' ur ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Söderlund, M. 2004. *Som drabbad av en orkan. Anhörigas tillvaro då en närstående drabbas av demens*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Wiklund, L. 2000. *Lidandet som kamp och drama*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Wingren, G. 1960/1996. (Orig.utgåva: 1960). *Predikan: en principiell studie*. Gleerup, Lund.
- von Wright, G.H. 1987. *Vetenskap och förnuftet*. Bonniers, Stockholm.
- Wärnå, C. 2002. *Dygd och hälsa*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.